

Mažosios Lietuvos lietuvininkų tautinė savimonė ir jos politinė raiška: XIX a. – XX a. I pusės bruožai

MARIUS KUNDROTAS

Vilniaus universiteto, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas
puritonas@gmail.com

Straipsnyje gvildenamos Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio atgimimo ir tolesnės raidos ypatybės politiniais aspektais. Apžvelgiamos šio reiškinio prielaidos ir aplinkybės, politinės organizacijos, politinė savimonė ir jos raiška. Daug dėmesio skiriama abiejų Lietuvos dalių – Mažosios ir Didžiosios Lietuvos – lietuvių tautinio atgimimo ir tolesnės raidos lyginimui, aptariant savitumus ir bendrumus. Aptariami lietuvių politinio gyvenimo santykiai su jų kultūrine sklaida, bendromis politinėmis tendencijomis juos valdžiusių šalių ir tautų kontekste.

Straipsnyje – 7 skyriai: „Tautinio atgimimo prielaidos ir aplinkybės“, „Lietuvininkų politinės partijos: ištakos bei raida“, „Politinės savimonės ypatumai“, „Valstybingumo klausimas ir jo sprendimai“, „Klaipėdos krašto rebusas“, „Lietuvininkai Lietuvos valstybėje“, „Lietuvininkų žemės ir žmonių likimas“.

Esminiai žodžiai: Mažoji Lietuva, Didžioji Lietuva, lietuvininkai, tautinis atgimimas, politinės partijos.

Įvadas

Šio straipsnio tikslas – atskleisti Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio atgimimo ir tolesnės raidos ypatumus politiniais aspektais. Tyrimo objektai – Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio atgimimo prielaidos ir aplinkybės, politinės organizacijos, politinė savimonė ir jos raiška. Naudojamas tyrimo metodas – aprašomoji analizė.

Ligi šiol fundamentaliausias darbas Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio atgimimo tema – 1923 m. Anso Bruožio išleista knyga „Mažosios Lietuvos politikos veidrodis“¹.

Po jos ilgą laiką panašaus pobūdžio kompleksinių studijų praktiškai nerandame. Daugiau dėmesio skiriama šio regiono lietuvių kultūriniais, bet ne politiniams gyvenimo aspektams.

Išimtimis galima laikyti 1932 m. Rudolfo Valsonoko išleistą knygą „Klaipėdos problema“², perleistą 1989 m., bei 1992 m. išleistą Petronėlės Žostautaitės knygą „Klaipėdos kraštas 1923–1939“³, tačiau jose apsiribojama Klaipėdos kraštu, praktiškai nepaliečiant likusios Mažosios Lietuvos. Be to, šie darbai labiau apima vėlesnį periodą,

1 Klaipėdiškis, A. B. [A. Bruožis]. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodis*. Kaunas: K. A. M. Karo mokslo skyrius, 1923, 182 p.

2 Valsonokas, R. *Klaipėdos problema*. Vilnius: Leidybos fotocentras vaizdas, 1989, 426 p.

3 Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992, 405 p.

nei Mažosios Lietuvos lietuvių politinio gyvenimo aušra.

Atskirų užuominų apie lietuvių tautinį atgimimą Mažojoje Lietuvoje, jos gyventojų tautinio tapatumo raidą galime rasti kai kurių autorių studijose kitais aspektais.

Mažosios Lietuvos lietuvių tautinę padėtį bene detaliausiai tyrė Kęstutis Gudas⁴. Tiesa, čia aptariamas tik labai trumpas laikotarpis. Trumpai detalizuojamas lietuvių šviesuomenės dalyvavimas politiniame krašto gyvenime per rinkimus į Vokietijos Reichstagą ir Prūsijos Landtagą. Čia randame duomenų apie atskirus lietuvius, pasižymėjusius politinėje veikloje ir bandžiusius ginti lietuviybės reikalus, kai kurių vokiškų partijų proletuviškus veiksmus.

Savitas ir įdomus Martyno Brako darbas⁵. Tai istorinės sintezės bandymas, kartu nenutolstant ir nuo amžininko atsiminimų. Aptariama Mažosios Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki pat lietuvininkų veiklos išėivijoje XX a. devinto dešimtmečio. Atskiras skyrelis skirtas tautiniam judėjimui. Jame yra duomenų apie Mažosios Lietuvos lietuvių dalyvavimą politinėje veikloje.

Žymus Mažosios Lietuvos tautinio atgimimo veikėjas, dalyvavęs ir politiniame krašto gyvenime, – Vilius Gaigalaitis. Parengti bei išleisti jo atsiminimai⁶ suteikė vilties pažvelgti amžininko akimis. Gausu faktų apie pastangas išlaikyti lietuvių baž-

nyčiose, mokyklose, viešajame gyvenime. Tačiau čia didesnis dėmesys skiriamas religiniams dalykams, dalyvavimas politinėje veikloje mažai atskleidžiamas. Tai liudytų paties autoriaus prioritetus.

2002 m. pasirodė studija apie Mažosios Lietuvos tapatumo raišką – Silvos Pocytytės „Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914“⁷. Čia aptariama Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio identiteto raiška per kultūrinę veiklą, daug dėmesio skiriama kovai dėl lietuvių kalbos išlaikymo mokyklose bei viešajame gyvenime. Plačiai aptarta kultūrinių bei visuomeninių draugijų veikla. Galima rasti duomenų apie tapatumo formavimąsi, mažlietuviių bei didlietuviių integracijos bandymus, kompromiso tarp lietuviškumo bei vokiškumo problemas.

Visgi tirti Mažosios Lietuvos gyventojus politiniu aspektu nebuvo autorės prioritetas. Maža to, ji pabrėžia, jog lietuvininkų sąmonėje tėviškė buvo tolygi Prūsijos (vėliau – Vokietijos) valstybei, o Lietuva buvusi tik teritorija, kurioje vartota lietuvių kalba⁸. Taip pat akcentuojama, jog mažlietuviiams didlietuviiai buvo gana svetimi, kaip katalikai ir dar „maskolių ciesaorystės“ piliečiai⁹. Toks lietuvininkų traktavimas kone kaip lietuviškai kalbančių vokiečių, artimesnių Vokietijai, nei Lietuvai, atskleidžia tik tam tikros jų dalies nuostatas tam tikrais laikotarpiais.

Atskirų straipsnių Mažosios Lietuvos politikos aspektais galime rasti Mažosios Lietuvos enciklopedijoje, tačiau daugelis jų veikiau apima atskirus šios temos fra-

4 Gudas, K. *Mažosios Lietuvos lietuvių tautinė padėtis XIX a. pabaigoje: kanclerio O. Bismarko valdymo metais (1871–1890)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 114 p.

5 Brakas, M. *Mažosios Lietuvos politinė ir diplomatinė istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 287 p.

6 Gaigalaitis, V. *Atsiminimai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998, 531 p.

7 Pocytytė, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius: Vaga, 2002, 304 p.

8 Ten pat, p. 84, 89, 97.

9 Ten pat, p. 96–105.

gmentus arba atvirkščiai – bendrą vaizdą, pernelyg nesigilinant į detales.

Šio darbo naujumas – kompleksinė Mažosios Lietuvos lietuvių politinio gyvenimo ištakų ir jo raidos apžvalga, gvildenant jo prielaidas, aplinkybes, eigą. Darbo aktualumas – išskirtinės ir savitos, bet kartu – neatsiejamos lietuvių tautos dalies politinio gyvenimo pažinimas, kuris leidžia susidaryti aiškesnį bendrą Lietuvos politinės istorijos vaizdą.

1. Tautinio atgimimo prielaidos ir aplinkybės

Didžiųjų imperijų sienos išskyrė dvi Lietuvos. 1795 m. Didžioji Lietuva, išskyrus Suvalkiją, atiteko Rusijos imperijai. 1815 m. Rusija prisijungė Lenkijos karalystę, į kurios sudėtį tuo metu įėjo ir Suvalkija. Mažąją Lietuvą valdė Prūsijos karalystė, 1871 m. išaugusi į Vokietijos imperiją. Lietuvių tautinis gyvenimas abiejose sienos pusėse tekėjo atskiromis vagomis, kurios čia susidėjo, čia vėl išsiskirdavo. Atgimimas vyko abipus, tačiau susiklostė savita specifika.

Didžiojoje Lietuvoje politinės ir bažnytinės valdžios trintis darė savotišką įtaką tautinio suvereniteto raidai. Lenkiškai katalikiška dvasininkija ir rusiškai stačiatikiška administracija stengėsi atmušti lietuvių tautą viena nuo kitos. Dviejų sistemų pusiausvyrą sutrukdė kuriai nors iš jų galutinai absorbuoti lietuvių tautą. Atsivėrė laviravimo erdvė. Žmonių savimonėje vis aiškiau brendė suvokimas: nesame nei lenkai, nei rusai, esame lietuviai. Augo suvereni tauta.

Mažojoje Lietuvoje tautinis identitetas vystėsi politinės ir bažnytinės vienovės kontekste. Užkariautojai vokiečiai ir senbuviai lietuviai išpažino tą patį evangelikų

tikėjimą. Politinė ir bažnytinė valdžia Prūsijoje priklausė tai pačiai sistemai, užtikrinusiai abipusį lojalumą.

Savotišką lietuvių atramą Mažojoje Lietuvoje sudarė pietizmo judėjimas, akcentavęs asmeninį dvasingumą, kuris nebuvo absoliučiai pavaldus bažnytiniai administracijai. Išlikdamas oficialiosios Evangelikų liuteronų bažnyčios dalimi, pietizmas išvengė religinio konflikto, susidarydamas prielaidas veikti iš vidaus. Mažojoje Lietuvoje šis judėjimas įgavo *surinkimininkų* vardą, o jo pamokslininkai praminti *sakotojais*.

Evangelinės bendruomenės tapo tautiško raiškos erdve. Pamokslai ir pamaldos gimtąja kalba ugdė lietuvių savimonę, o bažnytinė veikla telkė juos į bendruomenes. Lietuviybė kilo iš apačios.

2. Lietuvininkų politinės partijos: ištakos bei raida

Politinė sąmonė Mažojoje Lietuvoje subrendo anksčiau nei Didžiojoje. 1848 m. Prūsijai priėmus Konstituciją, prasidėjo legalus politinis ir partinis gyvenimas. Jis įtraukė įvairių tautų piliečius. Vokiečių ir lietuvių nacionalizmas čia plėtojosi daugiaž tame pačiame kontekste.

1861 m. vasario 8 d. Vokiečių tautinėje sąjungoje (*Deutsche Nationalverein*) įsikūrė „Jaunosios Lietuvos“ (*Jung-Litauen*) frakcija, sudaryta lietuviškose apskrityse išrinktų Prūsijos parlamento deputatų. Judėjimo įkūrėjas – vokiečių baronas Leopoldas fon Hoverbekas (Leopold von Hoverbeck)¹⁰. Ši

¹⁰ Hoverbeck, Leopold. Meyers Konversations-Lexikon. T. 8. Leipzig–Wien, 1885–1892, p. 744. Prieiga per internetą: <http://www.retrobibliothek.de/retro-bib/seite.html?id=108282> [žiūrėta 2009 11 30].

frakcija rėmė lietuvininkų siekį išsaugoti gimtąją kalbą mokyklose ir bažnyčiose, drauge tapdama pirmąja lietuviams atstovaujanti politinė organizacija.

1878 m. lietuvininkai Vokietijos Reichstago rinkimams įsteigė Patriotišką rinkimų komitetą (*Patriotischer Wahl-Comite*), dar vadintą „Tėviškę mylintieji Skyrimo Draugai“ (*Tewiszkę mylintieji Skyrimo Draugai*). 1879 m. Prūsijos Landtago rinkimams įsikūrė dar dvi lietuviškos grupės – Lietuvininkų draugystė (*Lietuwninku draugyste*) ir Karaliaus vienoji partija (*Karaliaus wiernoji partija*)¹¹. Nepaisant vardų „draugystė“, „komitetas“ ar „partija“, šios trys iniciatyvos liko vienkartinėmis rinkimų akcijomis, institucionalizuotoms partijoms dar teko pribręsti.

1890 m. Jonas Smalakys, Dovas Zaunius, Martynas Jankus įsteigė lietuvišką filialą Vokiečių konservatorių partijos (*Deutsche Konservative Partei – DKP*) sudėtyje. Šis filialas pramintas Lietuviškos konservatyvų draugystės komitetu (*Lietuwiszkos konserwatywų draugystės komitetas*). Siekiant atstovauti lietuvių tautai Prūsijos ir Vokietijos parlamentuose, jungtasi į vokiškas partijas, tačiau tai buvo tiktai pradžia.

1892 m. lietuviškasis DKP filialas tapo Lietuvių konservatorių partija, vietinė tarme: Lietuviška konservatyvų skyrimo draugystė (*Lietuwiszka konzerwatywų skyrimo draugystė*) – LKSD¹². 1892 m. LKSD įsisteigė Tilžės-Lankos apskrityje, 1895 m. – Klaipėdos ir Šilutės apskrityse, 1899 m. – Ragainės-Pilkalnio apskrityje.

11 Klaipėdiškis, A. B. [A. Bruožis]. Mažosios Lietuvos politikos veidrodis. Kaunas: K. A. M. Karo mokslo skyrius, 1923, p. 49–50.

12 Jučas, M.; Lukšaitė, I.; Merkys, V. Lietuvos istorija. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 192.

LKSD galima laikyti pirmąja lietuvių partija, nors ji susikūrė Vokietijos partijos pagrindu. Kiekviena vietinė draugija veikė savarankiškai, administraciniai ryšiai buvo gana silpni, tad vadinti jas partija galima tik sąlyginai, veikiau tai buvo savotiškas partinis tinklas. Vis dėlto šio tinklo atsiradimas – labai svarbus lietuviškosios politinės raidos žingsnis, savarankiškos partinės veiklos pradmuo. Ideologiškai ir moraliai tai iš tiesų buvo artikuliuota politinė jėga.

LKSD delegavo du lietuvių deputatus į Reichstagą: 1898–1901 m. jai atstovavo J. Smalakys, 1901–1903 m. Frydrichas Martynas Mačiulis. Dar du lietuviai iš LKSD išrinkti į Prūsijos Landtagą: 1903–1918 m. dr. Vilius Gaigalaitis, 1913–1918 m. dr. Vilius Stepulaitis¹³.

1903 m. Tilžės-Lankos, o 1909 m. Klaipėdos ir Šilutės LKSD iš savo vardo išmetė žodį „konservatyvų“, liko tiesiog Lietuvių skyrimo draugystė (*Lietuwijų skyrimo draugystė*) – LSD¹⁴. Vokiečių konservatoriams krypstant vis griežtesnės asimiliacijos linkme, lietuvių rinkimų draugija atsiskakė tapatinti save su šia politine srove, tapdama tiesiog lietuviška tautine partija.

1898 m. Mažajoje Lietuvoje pradėjo reikštis socialdemokratai, bet ši partija, itin populiarė Vokietijoje ir gana įtakinga Didžiojoje Lietuvoje, Prūsų Lietuvoje di-

13 Mažosios Lietuvos įvykių chronologija. Nuo 1800 iki 1900. Žr. prieigą per internetą: Mažoji Lietuva <http://www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=439> [žiūrėta 2009 11 30].

14 Klaipėdiškis, A. B. [A. Bruožis]. Mažosios Lietuvos politikos veidrodis. Kaunas: K. A. M. Karo mokslo skyrius, 1923, p. 54–65. Drauge vartojami žodžiai „Lietuviška“ ir „Lietuvių“, „Rinkimo“ ir „Skyrimo“, „draugystė“, „draugija“, „partija“, – *aut. past.*

desnio palaikymo nesulaukė. Nepasiteisino ir bandymai kurti Tarptautišką lietuviškai vokišką liaudies partiją.

Lietuvininkų santykiai su vokiečių politinėmis jėgomis klostėsi permainingai. XIX a. viduryje–XX a. pradžioje lietuvininkų visuomenės veikėjai orientavosi ir į liberalus, ir į konservatorius.

Siekdami suvienyti Vokietiją į jungtinę tautinę valstybę, liberalieji vokiečių tautininkai drauge siekė demokratinės santvarkos ir pripažino kitų senbuvių tautų teises. Lietuvininkams tai pasirodė artima, tačiau ilgainiui ėmė bauginti liberalų atotrūkis nuo tradicijos ir tikėjimo, o pergalingi Prūsijos karai pakirto pačių liberalų įtaką.

Iškilius konservatoriams, lietuvininkai rado sau galimybę reikštis per šią politinę partiją, tačiau reacinga vokiškojo konservatizmo laikysena ilgainiui sąlygojo skilimą. 1908 m. gegužės 15 d. vokiečių konservatorių pastangomis priimtas Draugijų įstatymas uždraudė susirinkimuose vartoti nevalstybinę (tad ir lietuvių) kalbą, po ko lietuvių ir vokiečių konservatorių keliai galutinai išsiskyrė.

Aptariant lietuvių partinę raidą, įdomu sulyginoti Mažąją Lietuvą su Didžiąja. Pirmoji lietuvių politinė formuotė Mažojoje Lietuvoje pasirodo jau 1878 m. (Patriotiškas rinkimų komitetas), pirmoji stabiliai veikianti lietuvių partija – 1892 m. (Lietuviška konservatyvų skyrimo draugystė). Didžiojoje Lietuvoje pirmoji lietuvių partija atsiranda tik 1896 m. (Lietuviškoji socialdemokratų partija), pirmoji lietuviškos kilmės partija – 1902 m. (Lietuvių demokratų partija, kylanti iš „varpininkų“ judėjimo).

Ši politinės brandos skirtumą galima aiškinti įvairiais veiksniais. Mažojoje Lie-

tuvoje dvasinis gyvenimas ilgą laiką vyko gimtąja kalba, kas padėjo susiformuoti stipresnei tautinei savimonei, Didžiosios Lietuvos kultūroje viešpatavo lenkai su rusais. Mažojoje Lietuvoje vyravęs protestantizmas labiau skatino švietimą ir visuomeniškumą, Didžiojoje Lietuvoje vyravusi katalikybė labiau pasižymėjo paternalizmo ir autoritarizmo tendencijomis. Galiausiai Prūsija ir Vokietija anksčiau žengė demokratizacijos keliu, įtraukdama piliečius į politinį gyvenimą, nei Rusija.

3. Politinės savimonės ypatumai

Mažosios Lietuvos senbuvių politinė sąmonė skyrėsi nuo jų tautiečių Didžiojoje Lietuvoje. Didlietuviai siekė suverenumo, o mažlietuviai labiau pabrėžė lygiateisiškumą. Atsiskirti nuo Vokietijos iš pradžių nesistengta, priešingai, nei kitoje sienos pusėje siekta atsiskirti nuo Rusijos.

Lietuvių kalbos, kultūros, tapatumo siekiai čia skyrėsi nuo politinių valstybingumo tikslų. Daugelis mažlietuvių ilgą laiką liko ištikimais Prūsijos ir Vokietijos piliečiais, reikalauta tik vieno – savąjį lojalumą išsakyti lietuviškai. Politiškumas čia reikėsi valstybiniame vokiškajame kontekste, kuriame siekta atstovauti lietuviškosioms teisėms.

Lietuviai Prūsijos pusėje buvo labiau integruoti į pilietinę visuomenę, Rusijos pusėje ryškiau reikėsi visokeriopa – politinė, socialinė, kultūrinė – atskirtis, tiek nuo rusų, tiek nuo lenkų elito. Aiškiai skyrėsi jau pačių svetimtaučių laikysena. Vokiečiai ilgą laiką buvo daug tolerantiškesni lietuviškos tapatybės raiškiai, nei rusai ar lenkai. Nenuostabu, jog Mažojoje Lietuvoje

būta mažiau priežasčių atsiskyrimui nei Didžiojoje.

Žinoma, šių tendencijų nedera suabsoliutinti. Įsigalėjęs stereotipas, jog mažlietuviai, kitaip nei didlietuviai, savo tautinės valstybės taip ir nesiekė – skubotas, vienšališkas ir supaprastintas. Kur kas tiksliau būtų įžvelgti tam tikrą kryptingumą, bet ne visuotinį dėsnį.

„Aušrininkų“ judėjime didlietuviai ir mažlietuviai surėmė pečius išvien kovoje už lietuvių, kultūrinę ir politinę laisvę. Mažoji Lietuva „Aušrai“ davė Jurgį Mikšą, M. Jankų, Martyną Šernių, Anšą Bruožį. Visą savo gyvavimo laiką „Aušra“ leista Mažojoje Lietuvoje, o paskui čia ją sekė ir „Varpas“. „Varpininkų“ gretose darbavosi Vilius Bruožis, D. Zaunius, Jurgis Lapinas. Žinant visuomeninę, kultūrinę ir politinę abiejų šių judėjimų reikšmę, akivaizdu, jog mažlietuviai aktyviai dalyvavo bendruose tautinio atgimimo procesuose, stodami prie pačių jo ištakų.

1905 m. Didžiajam Vilniaus Seimui skelbiant Lietuvos suvereniteto siekį, greta Didžiosios Lietuvos veikėjų Jono Basanavičiaus, Petro Vileišio, Antano Smetonos čia dalyvavo Mažosios Lietuvos atstovas Jonas Vanagaitis. Seimo dalyvių priimta rezoliucija apėmė visos etninės Lietuvos autonomiją pakeliui į visišką nepriklausomybę. Pamažėle svetimų imperijų atskirti lietuviai abipusės talkos dėka vėl susijungė į vieną tautinę, kultūrinę ir politinę visumą.

4. Valstybingumo klausimas ir jo sprendimai

1914 m. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas pakeitė tautinio veikimo aplinkybes.

Lietuviai abipus sienos atsidūrė priešingose kovojančių valstybių stovyklose, dalis jų mobilizuota į kariuomenę, dalis priversta pasitraukti iš savo Tėvynės į metropolinių šalių gilumą.

Permainingi karo veiksmai leido tikėtis, jog visa lietuvių tauta atsidurs vienos valstybės sudėtyje. Vientisos Lietuvos atkūrimas po Vokietijos arba Rusijos egida tapo savotišku „išsigos tašku“. Kompaktiškas teritorinis vienetas, užbaigiantis šimtmečių susiskaldymą, laikytas svarbia prielaida tautos raidai kelyje į politinį suverenitetą.

1914 m. vasarą Stasys Šilingas parengė Lietuvių deklaraciją, kuri praminta Gintarine deklaracija. Joje kreiptasi į Rusijos carą, prašant sujungti Mažąją ir Didžiąją Lietuvą. Numatyta Lietuvos autonomija. Karo pradžioje, Rusijos armijai skinant pergales, kovos baigtis jos naudai atrodė beveik nulemta, tačiau įvykiai greitai pakrypo priešinga linkme. 1914 m. rudenį Vokietija perėjo į sėkmingą kontrataką, o 1915–1917 m. fronto linija nusistovėjo beveik ties rytine lietuviškų etninių žemių riba.

Lietuviams teko persiorientuoti. Rusų carą „globėjo“ vaidmenyje pakeitė vokiečių kaizeris. Visgi nė vienas iš jų nebuvo savas. 1915 m. Vokietija sudarė okupacinę sritį – Oberostą (*Ober Ost*), apėmusį užimtas Lietuvos, Kuršo ir Baltarusijos teritorijas, kur autonomija net nekvepėjo.

Vietiniams gyventojams uždrausta dirbti administracijos įstaigose, teismuose vartota tiktai vokiečių kalba, apribotos judėjimo ir nuosavybės teisės. Žmonės ir žemė pasmerkti militarinei eksploatacijai. Šiame kontekste galutinai išaiškėjo, jog savo tautą gali apginti tiktai laisva tautinė valstybė. Lietuvių tautinis sąjūdis pamažėle

atskyrė savo likimą nuo svetimų imperijų, žengdamas savo keliu.

1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje susitelkė Lietuvių konferencija. 1917 m. rugsėjo 21 d. ji išrinko Lietuvos Tarybą, kuriai patikėta organizuoti Lietuvos valstybės atkūrimą¹⁵. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė Lietuvos valstybės atkūrimo aktą. Pats valstybės atsikūrimo procesas apėmė visas etnines lietuvių žemes. Ilgalaikė tautinio sąjūdžio programa, siekianti sujungti Didžiąją ir Mažąją Lietuvą, atsišaukė abipus šimtamečių sienų. Tautinė lietuvių konsolidacija įgavo aiškia politinę išraišką.

1918 m. lapkričio 16 d. susitelkė Prūsų Lietuvos tautinė taryba, greitai persivadynusi Mažosios Lietuvos tautine taryba. Jos pirmininku išrinktas liuteronų kunigas V. Gaigalaitis. 1918 m. lapkričio 30 d. Mažosios Lietuvos tautinė taryba paskelbė Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimą vienoje laisvoje valstybėje: šis aktas įėjo istorijon Tilžės akto vardu.

1919 m. balandžio 8 d. Versalio taikos konferencijos pirmininkui įteiktas reikalavimas lietuvių kraštą ligi Labguvos, Gumbinės, Įsruties, Darkiemio ir Galdapės prijungti prie Lietuvos valstybės. 1920 m. kovo 20 d. Mažosios Lietuvos tautinės tarybos atstovai V. Gaigalaitis, J. Vanagaitis, M. Jankus ir Jurgis Strėkys kooptuoti į Lietuvos Valstybės Tarybą¹⁶.

15 *Lietuvos istorija*. Red. Šapoka, A. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 539.

Čepėnas, P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. Chicago: Kazio Griniaus fondas, 1986, p. 187–191.

Lietuvių konferencijos pradžios ir pabaigos datos šaltiniuose ir literatūroje įvairuoja tarp 1917 m. rugsėjo 17–23 d., įskaičiuojant renginius prieš Konferencijos posėdžius ir po jų, – *aut. past.*

16 Mažosios Lietuvos tautinė taryba. Žr. straipsnį:

Lietuvių tautos valia išsakyta aukščiausiu tarptautiniu lygmeniu, tačiau ji įtikino ne visus. Apsibrėžti valstybės sienas pasirodė gan sudėtinga. Pirmiausia reikėjo tarptautinio pripažinimo, jog tokia valstybė apskritai turi teisę egzistuoti. Antra vertus, susidurta su kaimyninių tautų ir valstybių interesais.

1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje svarstant Prūsijos klausimą, Lenkija griebsi spaudimo, idant Klaipėdos uostas jokia būdu neatitektų Lietuvai. Siekta Klaipėdą, kartu su Vilniumi, paversti šantažo priemone: abu šie kraštai galėsiantys būti įjungti į Lietuvą tik pačiai Lietuvai įsijungiant į Lenkiją¹⁷. Savarankišką Lietuvos valstybingumą Lenkija iš viso atmetė.

Lietuvos atstovai A. Smetona, Martynas Yčas, Augustinas Voldemaras visokeriopai siekė tarptautinio valstybės pripažinimo. 1919 m. vasario 16 d. A. Voldemaro vadovaujama Lietuvos delegacija Paryžiaus taikos konferencijoje išklė visos Mažosios Lietuvos klausimą. 1919 m. balandžio 8 d. atitinkamą reikalavimą dėl įjungimo į Lietuvos valstybę įteikė Mažosios Lietuvos tautinė taryba.

1919 m. birželio 28 d. Antantei ir Vokietijai pasirašius Versalio sutartį, Klaipėdos kraštas atiteko Antantės dispozicijai, o ši savo ruožtu perdavė ją administruoti savo narei Prancūzijai. Lenkija gavo koridorių prie Baltijos jūros Prūsijos vakaruose. Didžioji Prūsijos dalis palikta Vokietijai. Atskirtų dirbtinėmis sienomis lietuvių

Mažosios Lietuvos organizacijos. Mažosios Lietuvos enciklopedija. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 808–809.

17 Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 14–16.

tautinė vienybė neužgeso, o liepsnojo vis ryškesne liepsna. Nepaisant agresyvių kaimynių machinacijų Lietuvos valstybė jau funkcionavo.

5. Klaipėdos krašto rebusas

1920 m. sausio 10 d. Antantės valstybėms ir Vokietijai ratifikavus Versalio sutartį, Klaipėdos kraštas perduotas Ambasadorių Konferencijai, kuriai faktiškai vadovavo Prancūzija. 1920 m. vasario 15 d. valdžią perėmė Prancūzijos karinė administracija. Vyriausiuoju krašto komisaru tapo prancūzų generolas Dominykas Odri (Dominique Odry).

1920 m. vasario 17 d. D. Odri sudarė Klaipėdos krašto Direktoriją, jos vadovu paskirtas miesto burmistras Artūras Altenbergas (Arthur Altenberg). Organizuota krašto savivalda siekė įtraukti vietos gyventojus, užsitikrindama jų lojalumą esamam politiniam statusui, tačiau reali valdžia liko okupacinės administracijos rankose. 1921 m. gegužės 1 d. vyriausiojo komisaro pareigas perėmęs civilinis komisaras, generolas Gabrielis Petisnė (Gabriel Petisnė) įtvirtino okupacinį režimą.

Prancūzų užimtame krašte kilo tiek lietuvių, tiek vokiečių tautiniai sąjūdžiai, siekė išsivaduoti iš svetimšalių valdžios. Jau 1919 m. liepos 31 d. vokiečiai ir jiems palankūs lietuviai susitelkė į Heimattbundą – Vokiečių-lietuvių Tėvynės sąjungą (*Deutsch-Litauischer Heimatbund*). Lietuvių tautinius patriotus vienijo Mažosios Lietuvos tautinė taryba. Klaipėdos kraštą įjungti į savo sudėtį tikėjosi tiek Lietuva, tiek Vokietija, Prancūzija stengėsi išlaikyti jame savo valdžią, pretenzijas į hegemoniją reiškė Lenkija.

Daugybės interesų sankirtoje gimė kompromisinis variantas – laisvosios valstybės idėja: Freistaat (Fraištatas). Šią idėją rėmė ir Heimattbundas, ir Lenkija, ir G. Petisnė. Heimattbundui Fraištatas atrodė realesniu variantu už tiesioginį grįžimą prie Vokietijos. Lenkija rengėsi įsitvirtinti ir perimti Klaipėdą savo kontrolėn. Prancūzų administracija įrodinėjo pasauliui, jog aukštos kultūros krašto negalima atiduoti laukinei, atsilikusiai Lietuvai¹⁸.

1921 m. rugpjūčio 06 d. Direktorijos vadovo pareigas perėmė lietuvininkų veikėjas V. Steputaitis¹⁹. Lietuvių ir vokiečių kalboms pripažintas lygiateisiškumas. Rengiantis Fraištato įkūrimui prancūzams ir vokiečiams teko ieškoti kompromisų su lietuviais. Visgi reali kultūrinė įtaka liko vokiečių pusėje, o atskiros valstybės susidarymas pranašavo lietuviams galutinę tautinę asimiliaciją.

Okupacinė valdžia ir Fraištato iniciatyva suskaldė lietuvininkų gretas. V. Steputaičio Direktorija faktiškai atstovavo prancūzų ir juos remiančių vokiečių pozicijoms. Erdmono Simonaičio, V. Gaigalaičio, J. Vanagaičio ir kitų vietinių tautinių patriotų stovykla reikalavo integracijos į atgimusią Lietuvą.

Išjudėjusi Fraištato perspektyva vertė skubiai griebtis priemonių. 1921 m. lapkričio 21 d. Lietuvos Steigiamasis Seimas priėmė rezoliuciją dėl Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvos valstybės sudėtį autonomijos teisėmis. 1922 m. gruodžio 22 d. Mažosios Lietuvos tautinės tarybos nariai sudarė Vyriausiąją Mažosios Lietuvos gelbėjimo ko-

18 Ten pat, p. 17–18.

19 Ten pat, p. 17–18.

mitetą – VMLGK, jo vadovu tapo M. Jankus. Surengtas ginkluotas sukilimas. Vyriausiuoju savanorių kariuomenės vadu paskirtas Lietuvos kariuomenės kontržvalgybos viršininkas Jonas Polovinskas-Budrys.

1923 m. sausio 9 d. Šilutėje sudaryta E. Simonaičio vadovaujama sukilėlių Direktorija. 1923 m. sausio 10 d. prasidėjo tautinis lietuvių sukilimas. VMLGK į pagalbą atėjo Lietuvos Šalių sąjunga, reguliariosios kariuomenės savanoriai, susitelkę vietinės pajėgos. 1923 m. sausio 15 d. sukilėliai užėmė Klaipėdą. V. Stepuitaičio vadovaujama Direktoriją pakeitė E. Simonaičio vadovaujama Direktorija, prancūzų okupacinė administracija pašalinta.

1923 m. sausio 19 d. VMLGK sušaukė Šilutės Seimą, kuriame susirinkę lietuvininkai oficialiai deklaravo Klaipėdos krašto įsijungimą į Lietuvos valstybę autonomijos teisėmis. Direktorijos pirmininkas E. Simonaitis 1923 m. vasario 15 d. perdavė šias pareigas V. Gailiui. Ypatinguoju Lietuvos įgaliotiniu tapo A. Smetona, jam teko garbė atstovauti valstybei tarptautinėse taikos derybose. 1923 m. vasario 17 d. Antantės šalių Ambasadorių Konferencija pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai.

Sukilimas ir prisijungimas įgyvendino senbuvų tautos valią. Sukilimą organizavo vietinių lietuvininkų struktūra – VMLGK. Sukilėlių pajėgos užėmė kraštą be jokio čionykščių gyventojų pasipriešinimo, veikiau – su jų parama. Svarbus čia buvo ir Vokietijos vaidmuo: ji nusprendė verčiau tyliai palaikyti sukilimą ir krašto prisijungimą prie Lietuvos, nei atiduoti jį Prancūzijai ir jos globotinei – Lenkijai. Sklandi įvykių eiga atitinkamai sąlygojo ir tarptautinį pripažinimą.

Klaipėdos kraštas išsaugojo savarankiškumą vieningos valstybės sudėtyje. Lietuva skirdavo gubernatorių, vietiniai gyventojai rinkdavo savo Seimelį, išliko krašto Direktorija, vykdžiusi vyriausybės funkcijas. Lietuvių ir vokiečių kalbos išlaikė lygias teises, o gyventojai gavo lygią šalies pilietybę. Didžioji ir Mažoji Lietuva bent iš dalies susivienijo.

6. Lietuvininkai Lietuvos valstybėje

Atgimusioje Lietuvos valstybėje greitai formavosi lietuviška politinė sistema. 1920–1926 m. galutinai susiklostė politinis Lietuvos spektras: centro dešinėje – pažangiečiai, išaugę į tautininkus, krikščionys demokratai, centre – santariečiai, respublikonai, įvairios valstiečių partijos, centro kairėje – liaudininkai, toliau į kairę – socialdemokratai, kraštutinėje kairėje – pogrindyje veikę komunistai.

Klaipėdos krašte steigėsi savos, regioninės partijos. 1923 m. lietuvių ūkininkai įkūrė Gaspadorišką autonomijos partiją ir Mažųjų laukininkų susivienijimą. Pirmajai vadovavo Jokūbas Brožaitis, Jonas Aušra, Endrius Borchertas, antrajam – Kristupas Lekšas, J. Strėkys, Martynas Žvilius. Didžiąją lietuvių visuomenės dalį sudarant valstiečiams sujungti tautiniai ir socialiniai vietinės politikos akcentai.

1925 m. lapkričio 8 d. lietuviškas organizacijas bendrai politinei veiklai sutelkė Visuomenės sąjunga, vedama E. Borcherto, V. Gailiaus, J. Aušros. 1929 m. jos vadovu tapo Kazys Trukanas²⁰, drauge atstovavęs

²⁰ Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 67.

Klaipėdos kraštui Lietuvių tautininkų sąjungoje²¹.

Klaipėdos krašto vokiečiai taip pat nenaudė. 1923 m. rugpjūčio 31 d. Heimatbundes pertvarkytas į Kulturbundą – Klaipėdos krašto kultūros sąjungą (*Memelländischer Kulturbund*), o 1925 m. iš jo išaugo Klaipėdos krašto tautos partija (*Memelländische Volkspartei*) ir Klaipėdos krašto žemės ūkio partija (*Memelländische Landwirtschaftspartei*), lietuviškai dar vadinta Didžiųjų laukininkų partija. Lygiagrečiai veikė išlikusi vokiška Socialdemokratų partija ir Darbininkų partija (*Arbeiterpartei*), ligi 1928 m. faktiškai buvusi Lietuvos komunistų partijos vietine atstovybe.

Lietuviškosios metropolinės partijos – tautininkai, socialdemokratai, krikščionys demokratai, Klaipėdos kraštui įsijungus į Lietuvą, taip pat steigė čia savo skyrius, tačiau dėl savitų vietinių sąlygų didesnio populiarumo nesulaukė. Rinkimuose į krašto Seimelį jos keldavo skirtingus sąrašus, konkuruodamos su vietinėmis lietuvių ir vokiečių partijomis, o šios, savo ruožtu, dalyvaudavo rinkimuose į valstybės Seimą.

1926 m. gegužės 8–10 d. III Seimo rinkimuose Klaipėdos kraštui teko 5 Seimo nariai, 2 iš jų atėjo Tautos partijos, 3 – Žemės ūkio partijos sąrašais²². Šie delegatai atstovavo vokiečių interesams. Seime susidarė socialdemokratų, liaudininkų, tautinių mažumų blokas. 1926 m. birželio 3 d. valstybės prezidentu išrinktas Kazys

Grinius, 1926 m. birželio 15 d. paskelbta Mykolo Sleževičiaus vyriausybė. Krikščionys demokratai, ūkininkai, tautininkai liko opozicijoje.

Tautinių mažumų atstovai, įgiję balansinius balsus valdančiosios koalicijos gretose, įgavo didžiulę tiesiog neproporcingą įtaką. Faktiškai perimta įstatymų leidybos ir valstybės administracijos kontrolė. Vokiečiai griebėsi Klaipėdos krašto. Lenkai įsitvirtino Lietuvos švietimo sistemoje. Klaipėdos krašte susiklostė problemiška situacija. Užuoat stiprinę viso krašto gerovę, skirtingų sluoksnių santarvę, integraciją į jungtinę valstybę, išrinktieji Seimo atstovai užsiėmė išskirtine vokiečių protekcija.

1926 m. liepos 3 d. vokiečių reikalavimu uždarytas lietuviškas laikraštis „Klaipėdos žinios“. Dominuodami krašto pramonės, prekybos, administracijos srityse, vokiečiai reikalavo sau išimtinių sąlygų. Išspausa trečdaliu didesnė suma dotacijoms už muitus ir degtinės monopolį leido vokiečiųjų partijų atstovams dėtis viso krašto geradariams, bet realiai pasitarnavo vokieškajam elitui, suduodama skaudų smūgį valstybės biudžetui. Įgavę užnugarį Seime, kėlė galvas Klaipėdos vokiečių separatistai ir revanšistai, išplėsdami savo kultūrinę ir politinę propagandą.

Lygiagrečiai su vokiečių kraštutinėmis jėgomis savo įtaką Lietuvoje plėtė lenkų šovinistai ir komunistai. O už demarkacinės linijos grasė Lenkijos karinis režimas. Susirūpinę valstybės ir tautos saugumu tautiškuo pažirū lietuvių karininkai surengė perversmą.

1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytas perversmas į valdžią atvedė vieną valstybės kūrėjų, tautininką A. Smetoną. Seimas

21 LTS skyrių atstovų suvažiavimų byla (1927 IV 20–1927 VIII 6). LCVA. F. 554, ap. 1, b. 10, lap. 11.

LTS buvusių visuotinių skyrių atstovų suvažiavimų byla (1926 IV 21–1926 X 2). LCVA. F. 554, ap. 1, b. 7, lap. 2.

22 Valsonokas, R. *Klaipėdos problema*. Vilnius: Leidybos fotocentras vaizdas, 1989, p. 341.

išrinko jį valstybės prezidentu, premjeru tapo A. Voldemaras. 1927 m. balandžio 12 d. prezidentas paleido Seimą. Lietuvoje įsitvirtino autoritetinis A. Smetonos režimas, pagrįstas tautinės konsolidacijos principais. Klaipėdos kraštas išlaikė savo autonominių statusą.

Šio krašto situacija liko išskirtinė. Jei 1923 m. sukilimas tapo pačia sėkmingiausia operacija tarpukario Lietuvos istorijoje, tai tolesnis krašto administravimas pasirodė keblus. Autonomijos statusas užtikrino politines laisves, tačiau kultūrinis dialogas užstrigo.

Lietuviai ir vokiečiai iš anksto gavo skirtingas startines pozicijas. Socialiniai, ekonominiai, administraciniai svertai susitelkė vokiečių rankose, jiems priklausė ilgalaikė politinė ir kultūrinė patirtis. Lietuviai šiame krašte sudarė daugiausiai paprastą kaimo liaudį. Miesto visuomenė jau buvo ganėtinai germanizuota, dalis jos kilo iš atsikėlusių svetimšalių. Atsirado savotiška etninė kategorija – „memelenderiai“, dar ne vokiečiai, bet jau ne lietuviai.

Didžiosios ir Mažosios Lietuvos integraciją stabdė savitos tapatybės ignoravimas. Pasidavus tautiniam patosui, įsivaizduota, jog bus lengva ištrinti kelių šimtmečių istoriją. Gyvenant skirtingose politinėse ir civilizacinėse erdvėse, abiejose sienos pusėse susiformavo skirtingas pasaulėvaizdis, mąstysena, gyvenimo būdas. Religiniai, kultūriniai, socialiniai savitumai sąlygojo išskirtinį etninį tapatumą.

Didelę reikšmę įgavo religija. Mažosios Lietuvos protestantams ir Didžiosios Lietuvos katalikams pasirodė sunku rasti bendrą kalbą. 1925 m. evangelikams siekiant įsteigti Klaipėdoje savo teologinį fakultetą, pre-

zidentas Aleksandras Stulginskis įsteigė jį Kaune. Raginimai atsižvelgti į specifinę konfesinę aplinką liko neišgirsti, studijuojančių atsirado mažai, fakultetą teko uždarinti. Lietuvių dvasininkų stygius Klaipėdos protestantų bendruomenėse leido įsivyrauti provokiškiems elementams, pradėjusiems antilietuvišką agitaciją tiesiog iš sakyklų²³.

Deramai neįvertinta vietinė religinių susirinkimų tradicija, padėjusi išlaikyti lietuvių vokiečių valdžios metais, kai oficiali bažnytinė vadovybė vykdė asimiliaciją. 1933 m. krašto gubernatoriumi tapęs Jonas Navakas, išsigandęs augančio provokiškų jėgų judėjimo, apribojo susirinkimų veiklą, šitaip tik dar labiau nukreipdamas mažlietuvius prieš didlietuvius. Prasidėjusi krašto puošyba didlietuviams įprastais rūpintojėliais ir koplytstulpiais mažlietuviams reiškė jų žemės išniekinimą stabais, protestantiškos pasaulėžiūros įžeidimą ir katalikišką ekspansiją²⁴.

Metropolinė valdžia sunkiai skyrė integraciją nuo asimiliacijos. Klerikalinė krikščionių demokratų politika protestantus faktiškai marginalizavo, socialistinės jėgos apskritai menkai suvokė kultūrinio tapatumo reikšmę, o religiją tiesiog atmetė. Atėjus į valdžią tautininkams dialogo perspektyva sustiprėjo, tačiau kai kur subtilumo pritrūko.

1925–1938 m. Klaipėdos krašto gubernatoriai skirti vien iš Didžiosios Lietuvos. Vietinės lietuviškos administracijos

23 Juška, A. Ko neįstengė suprasti Lietuvos valdžia ir klaipėdiškiai 1923–1939 m. (III). Prieiga per internetą: *Lietuvos rytas*, 2007 m. gruodžio 7 d. <http://www.lrytas.lt>

24 Garuolis, R. Kodėl afganas Lietuvoje geresnis už lietuvi, o tautininkų „diktatūros“ laikais buvo daugiau tikėjimo laisvės. Žr. prieigą per internetą: Omnitel.lt <http://www2.omnitet.net/robertas/bsp/afgan.htm>

ugdymas deramo dėmesio juo labiau nesulaukė, gerokai paprasčiau pasirodė atsiųsti valdininkus iš kitų šalies kraštų. Atsirado proga separatinei propagandai, jog vokišką okupaciją pakeitė didlietuviška. Vokiškieji separatistai su revanšistais puikiai išnaudojo šią progą, išskeldami ir išpūsdami regioninius, kultūrinius, konfesinius skirtumus.

Vokietija smarkiai lenkė Lietuvą politine ir ekonomine galia. Įveikusi vidinę krizę Berlyno vadovybė dosniai finansavo savo agentūras Klaipėdos krašte, vokiečių tautybės valdininkams skirdavo priedus prie algų, rėmė vokiškų organizacijų sklaidą. Pragmatiški skaičiavimai kai kuriems vietiniams sluoksniams tapo papildomu argumentu. Kultūrinio dialogo stoka su savo broliais kitapus ilgaamžių sienų kai kuriuos mažlietuvius paskatino gręžtis į vokiečių pusę.

1925 m. spalio 19 d. Klaipėdos krašto Seimelio rinkimuose vokiškos partijos išskėlė 5 sąrašus, lietuviškos partijos ir organizacijos – 12 sąrašų, dar 3 sąrašai tautiškai neapibrėžti²⁵. Pasekmė – vokiškos partijos gavo 27 mandatus, lietuviškosios – tik 2²⁶.

1923 m. absoliuti vietos gyventojų dauguma aktyviau ar pasyviau palaikė integraciją į Lietuvos valstybę, 1924–1934 m. situacija akivaizdžiai pasikeitė. Daugelis mažlietuvių su „memelenderiais“ pasirinko vokiškąsias partijas. Atsirado proga skelbti, jog šis kraštas buvo ir liko vokiškas,

o vokiškosios jėgos – vietinių žmonių pasirinkimas.

Panašios proporcijos klostėsi 1927 m. rugpjūčio 30 d., 1930 m. spalio 10 d. ir 1932 m. gegužės 4 d. rinkimuose²⁷. 1935 m. rugpjūčio 29–30 d. Seimelio rinkimuose vokiškosios partijos jau sudarė Vienybės sąrašą – *Deutsche Einheitsliste*, laimėdamos 24 mandatus, lietuviškosios partijos gavo tik 5 atstovus²⁸. 1936 m. birželio 9–10 d. įvyksta Seimo rinkimai. Klaipėdos kraštui Seime atstovauja 3 deputatai – 1 vokiečių ir 2 suvokietėję lietuvininkai²⁹. Visi įsijungė į vokiečių separatistų ir revanšistų bylą. 1938 m. gruodžio 11 d. Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų rezultatai pasikeitė vieninteliu mandatu, kuris pasislinko į vokiečių pusę³⁰.

Adolfo Hitlerio (Adolf Hitler) atėjimas į valdžią Vokietijoje Klaipėdos krašto vokiečiams tapo tiesioginiu padrąsinimu, jog prasidės gerokai agresyvesnė ir sistemingesnė revanšizmo politika. 1933 m. Teodoras fon Zesas (Theodor von Sass) įsteigė Klaipėdos krašto krikščionių socialistų darbininkų sąjungą (*Christlich Sozialistische Arbeitsgemeinschaft des Memelgebiets* – CSA), Ernstas Noimanas (Ernst Neumann) – Klaipėdos krašto socialistinę tautos sąjungą (*Sozialistische Volksgemeinschaft des Memelgebiets* – SOVOG). Abi šios partijos pretendavo tapti NSDAP filialais. Hitlerinė metropolija pasirinko E. Noimaną.

25 Iš Klaipėdos krašto. Kas išstatė kandidatus į Klaipėdos Krašto Seimelį? Lietuva. 1925 m. spalio 5 d., Nr. 222, p. 4–5.

Valsonokas, R. *Klaipėdos problema*. Vilnius: Leidybos fotocentras vaizdas, 1989, p. 338–339.

26 Valsonokas, R. *Klaipėdos problema*. Vilnius: Leidybos fotocentras vaizdas, 1989, p. 339–340.

27 Ten pat, p. 358, 369–370.

28 Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 248–250, 305–310.

29 Išrinktųjų tautos atstovais sąrašas. *Vyriausybės žinios*, 1936 m. birželio 30 d., nr. 538, p. 19–20.

30 Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 248–250, 305–310.

SOVOG absorbavo visas ligtolines vokiškas partijas ir tapo Seimelio šeimininke. 1934 m. surengtas provokiškas sukilimas, bet jo dalyviai susekti ir suimti. Spaudžiant Vokietijai – paleisti.

1939 m. kovo 20 d. Vokietija iškėlė ultimatumą, reikalaujama atiduoti integralią Lietuvos valstybės teritoriją – Klaipėdos kraštą. Didžiosioms valstybėms apsiribojant užuojautos pareiškimais Klaipėdos likimas tapo nulemtas. Šalies vadovams teko rinktis: Klaipėdos kraštą ar visą Lietuvą. 1939 m. kovo 22 d., dar nesulaukusi oficialios sutarties, Vokietijos kariuomenė peržengė Tilžės tiltą. Naktį Berlyne Lietuvos ir Vokietijos užsienio reikalų ministrai pasirašė krašto perdavimo aktą, kuris jau tereiškė įvykusio fakto konstatavimą.

1940 m. birželio 15 d. Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga. 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuva įjungta į Sovietų Sąjungos sudėtį.

7. Lietuvininkų žemės ir žmonių likimas

1941 m. birželio 23 d. atkūrus Lietuvos valstybingumą, Klaipėdos ir Karaliaučiaus kraštai liko Vokietijos valdžioje. Siekiant sudaryti bendrą frontą su vokiečiais prieš sovietus šių kraštų klausimas vargiai galėjo būti sprendžiamas. Vis dėlto jokios nuolaidos nepadėjo: vokiečiai apskritai atsisakė pripažinti Lietuvą. 1941 m. rugpjūčio 5 d. Reicho administracija paleido lietuvių sudarytą Laikinąją vyriausybę. Lietuva tapo okupacinės Ostlando teritorijos dalimi.

1945 m. pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Lietuva grįžo sovietams. Klaipėdos kraštas gražintas jau sovietinei Lietuvai, Karaliaučiaus kraštas – padalinatas: pagrindinė jo dalis įjungta į Rusiją,

pavadinta Kaliningrado sritimi, pietiniai pakraščiai atiduoti Lenkijai. Karo ir pokario metais dauguma senųjų lietuvininkų iš tų kraštų išnaikinti, išvyti arba išvyko. Rusijos užgrobtame Karaliaučiaus krašte apsigyveno jos kolonistai, vietovardžiai pakeisti rusiškais. Klaipėdos kraštas palapsnui atlietuvintas.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvai atkūrus valstybingumą, pirmąsyk modernių laikų istorijoje Lietuvos valstybės dalimis *drauge* tapo Vilnius ir Klaipėda. Karaliaučiaus kraštas liko Rusijai, išskyrus pietines teritorijas, kurios liko Lenkijai. Klaipėdos kraštas atgautas, bet jau beveik be vietinių gyventojų. Dauguma išgyvenusių lietuvininkų pasitraukė į Vokietiją arba kitas šalis, kur asimiliavosi. Likę Lietuvoje palapsnui integravosi į bendrą lietuvių tautos kontekstą.

1989 m. gegužės 27 d. įsikūrė Lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“, tų pačių metų gruodį – Mažosios Lietuvos reikalų taryba. Lietuvininkų savasties, tapatumo, paveldo saugojimas, tyrimas, plėtra – vieni svarbiausių šiandieninės lietuviškos tautinės politikos uždavinių. Greta pagrįstų reikalavimų peržiūrėti svetimų šalių okupacijos padarinius būtina atkreipti dėmesį į tai, ką dar turime Lietuvoje.

Išvados

1. Lietuvių politinė saviraiška Mažajoje Lietuvoje prasidėjo anksčiau nei Didžiojoje. Mažajoje Lietuvoje pirmosios lietuvių politinės formuotės pasirodė jau 1878–1892 m., Didžiojoje – tik 1896–1902 m. Šį skirtumą sąlygojo skirtinga tautinė branda, visuomenės išsilavinimas, politinio veikimo sąlygos.

2. Mažlietuvių dvasinis gyvenimas ilgą laiką vyko gimtąja kalba, didlietuvių dvasinį gyvenimą ilgą laiką gožė lenkų bei rusų viešpatavimas.

3. Mažajoje Lietuvoje vyravęs protestantizmas labiau skatino švietimą ir visuomeniškumą, Didžiojoje Lietuvoje vyravusi katalikybė labiau pasižymėjo paternalizmo ir autoritarizmo tendencijomis.

4. Mažąją Lietuvą valdžiusi Prūsija, o vėliau – Vokietija, anksčiau žengė demokratizacijos keliu, nei Didžiąją Lietuvą valdžiusi Rusija, todėl Mažosios Lietuvos gyventojai anksčiau išitraukė į politinį gyvenimą.

5. Didžiosios Lietuvos pusėje represyvi rusų politika anksčiau subrandino atsiskyrimo siekius, nei gerokai švelnesnė vokiečių politika Mažosios Lietuvos pusėje. Be to, rusų ir lenkų trintis leido lietuviams Didžiojoje Lietuvoje apsibrėžti save atskirai nuo jų abiejų, kai Mažajoje Lietuvoje lietuviai dar ilgai save suvokė greičiau kaip savitą kultūrinį etnosą, tačiau bendrą politinę naciją su vokiečiais.

6. Didlietuviams jau siekiant savarankiškumo, mažlietuviai labiau pabrėžė lygiateisiškumą. Lietuviškos kalbos, kultūros, tapatumo reikalai čia skyrėsi nuo politinių valstybingumo tikslų. Pralenkę didlietuvius politinio judėjimo pradžia, mažlietuviai atsiliko nuo jų politinių siekių atžvilgiu. Ilgainiui šios tendencijos pasikeitė, mažlietuviai ir didlietuviai susijungė bendros ir laisvos valstybės kūrimo.

7. 1905 m. Didžiąjame Vilniaus Seime didlietuviai ir mažlietuviai jau drauge siekė Lietuvos politinio savarankiškumo ir vientisumo. 1918 m. lapkričio 16 d. sutelkta Prūsų Lietuvos tautinė taryba, vėliau pasi-

vadynusi Mažosios Lietuvos tautine taryba, 1918 m. lapkričio 30 d. jos paskelbtas Tilžės aktas, deklaruojantis Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimą, galiausiai – 1923 m. Klaipėdos krašto sukilimas ir įsijungimas į Lietuvos Respubliką aiškiai parodė abiejose sienose pusėse gyvenant vieną lietuvių tautą, kuri bendromis jėgomis atkūrė ir iškovojė savo valstybę.

8. Klaipėdos krašto lietuvininkų tautinė tapatybė klostėsi permainingai. Prieš įsijungdami į Lietuvos valstybę, jie apsibrėžė save kaip išskirtinę etninę grupę vokiečių kontekste, po to jiems teko tai daryti lietuvių kontekste. Metropolinė Lietuvos valdžia per mažai dėmesio skyrė šio krašto savitumui, vietinio lietuviško politinio, intelektualinio, dvasinio elito ugdymui. Vokiečiai ir lietuvininkai autonomijos sąlygomis gavo skirtingas startines pozicijas – vokiečiams teko didesnės galimybės. Drauge su agresyvia Vokietijos politika, šie veiksniai sąlygojo žymios dalies lietuvininkų suvokimą.

9. Nežiūrint vietinių procesų, Klaipėdos krašto likimą faktiškai lėmė Vokietijos politiniai veiksmai ir karinė galia. Prieš naciams ateinant į valdžią net vokiškosios krašto partijos deklaravo ištikimybę Lietuvai. Didžiųjų kaimynių – Vokietijos, Lenkijos, Tarybų Sąjungos – imperializmas atitinkamai pakreipė visos Lietuvos likimą.

10. Klaipėdos krašto atgavimas po Antrojo pasaulinio karo įvyko istorinės teisės pagrindu. Jeigu šis kraštas prieš tai nebūtų įsijungęs į Lietuvą, jis vargiai būtų jai atitekęs po to: Karaliaučiaus kraštas Lietuvai atiduotas nebuvo. Už Klaipėdos krašto atgavimą reikia dėkoti ne sovietams, o mažlietuvių ir didlietuvių patriotams, Til-

žės akto ir Šilutės deklaracijos signatarams, sukilėliams ir savanoriams.

11. Mažosios Lietuvos teritorija liko padalinta Lietuvai, Rusijai ir Lenkijai. Daugelis lietuvininkų išnaikinta, išvyta arba

išvyko. Šiandien lietuvininkai Lietuvoje sudaro unikalią lietuvių tautos grupę, kurios praeities pažinimas ir ateities užtikrinimas yra esminiai lietuviškosios tautinės politikos uždaviniai.

Šaltiniai ir literatūra

Brakas, M. *Mažosios Lietuvos politinė ir diplomatinė istorija*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 287 p.

Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. 2. Chicago : Kazio Griniaus fondas, 1986, 840 p.

Das Deutsche Reich Reichstagswahl 1928. Wahlen in der Weimarer Republik. Žr. prieigą per internetą: Gonschior.de <http://www.gonschior.de/weimar/Deutschland/RT4.html> [žiūrėta 2009 11 30].

Das Deutsche Reich Reichstagswahl 1930. Wahlen in der Weimarer Republik. Žr. prieigą per internetą: *Gonschior.de* <http://www.gonschior.de/weimar/Deutschland/RT5.html> [žiūrėta 2009 11 30].

Der Freistaat Preußen Landtagswahl 1928. Wahlen in der Weimarer Republik. Žr. prieigą per internetą: Gonschior.de <http://www.gonschior.de/weimar/Preussen/LT3.html> [žiūrėta 2009 11 30].

Der Freistaat Preußen Landtagswahl 1932. Wahlen in der Weimarer Republik. Žr. prieigą per internetą: Gonschior.de <http://www.gonschior.de/weimar/Preussen/LT4.html> [žiūrėta 2009 11 30].

Deutsche Fortschrittspartei. Žr. prieigą per internetą: Geschichte Preußens Encyclopaedia Germanica <http://www.encyclopaedia-germanica.org> [žiūrėta 2009 11 30].

Die Provinz Ostpreußen Provinziallandtagswahl 1925. Wahlen in der Weimarer Republik. Žr. prieigą per internetą: Gonschior.de <http://www.gonschior.de/weimar/Preussen/Ostpreussen/PL2.html> [žiūrėta 2009 11 30].

Die Provinz Ostpreußen Provinziallandtagswahl 1929. Wahlen in der Weimarer Republik. Žr. prieigą per internetą: Gonschior.de <http://www.gonschior.de/weimar/Preussen/Ostpreussen/PL3.html> [žiūrėta 2009 11 30].

Gaigalaitis, V. *Atsiminimai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998, 531 p.

Garuolis, R. Kodėl afganas Lietuvoje geresnis už lietuvi, o tautininkų „diktatūros“ laikais buvo daugiau tikėjimo laisvės. Žr. prieigą per internetą: Omnitel.lt <http://www2.omnitel.net/robertas/bsp/afgan.htm> [žiūrėta 2009 11 30].

Gimžauskas, E. *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003, 191 p.

Gudas, K. *Mažosios Lietuvos lietuvių tautinė padėtis XIX a. pabaigoje: kanclerio O. Bismarko valdymo metais (1871–1890)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, 114 p.

Hermann, A. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius : Baltos lankos, 2000, 323 p.

Hoverbeck, Leopold. *Meyers Konversations-Lexikon*. T. 8. Leipzig–Wien, 1885–1892, p. 744.

Žr. prieigą per internetą: <http://www.retrobibliothek.de/retrobib/seite.html?id=108282> [žiūrėta 2009 11 30].

Iš Klaipėdos krašto. Kas išstatė kandidatus į Klaipėdos Krašto Seimelį? *Lietuva*. 1925 m. spalio 5, Nr. 222, p. 4–5.

Išrinktųjų tautos atstovais sąrašas. *Vyriausybės žinios*. 1936 m. birželio 30 d., Nr. 538, p. 19–20.

„Jaunoji Lietuva“. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 1. Kaunas: Spindulys, 2000, p. 639.

Jučas, M.; Lukšaitė, I.; Merkys, V. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 192.

Juška, A. Ko neįstengė suprasti Lietuvos valdžiai ir klaipėdiškiai 1923–1939 m. (III). Žr. prieigą per internetą: Lietuvos rytas, 2007, gruodžio 7 <http://www.lyrtas.lt> [žiūrėta 2009 11 30].

„Jung-Litauen“. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 1. Kaunas: Spindulys, 2000, p. 659.

Kaubrys, S. *Tautinių mažumų dalyvavimas rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą 1920–1926 m.: kiekybinių charakteristikų projekcija*. Žr. prieigą per internetą: Parlamento studijos, 2005, nr. 4 <http://www.parlamente>

- tostudijos.lt/Nr4/4_is-torija_Kaubrys.htm [žiūrėta 2009 11 30].
- Klaipėdiškis, A. B. [A. Bruožis]. Mažosios Lietuvos politikos veidrodis. Kaunas: K. A. M. Karo mokslo skyrius, 1923, 182 p.
- Klaipėdos krašto istorija. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. – Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 178–179.
- Klaipėdos krašto laukininkų centras. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 205.
- Klaipėdos krašto sukilimas. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 181–184.
- Klaipėdos žinios. Vakarai. 1936 m. lapkričio 28 d., Nr. 277, p. 8.
- Konservatorių partija. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 278.
- Lekšas Kristupas. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 535–536.
- Liberalų ([...] laisvamiųjų) sąjūdis ir partijos. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 1. Kaunas: Spindulys, 2000, p. 562–563.
- Lietuvaininkai Vokietijos Reichstage. Žr. skyrių: „Lietuvaininkų istorija“ kn: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 587.
- Lietuviškos konservatyvų draugystės komitetas. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 605–606.
- Lietuvių sąrašas rinkimuose į reichstagą. Lietuvos aidas. 1928 m. gegužės 25 d., Nr. 89 (303), p. 1.
- Lietuvos istorija. *Red. Šapoka, A. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 539.*
- Lietuvos socialdemokratų partija. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 639.
- LTS buvusių visuotinių skyrių atstovų suvažiavimų byla (1926 IV 21–1926 X 2). LCVA. F. 554, ap. 1, b. 7, lap 2.
- LTS skyrių atstovų suvažiavimų byla (1927 IV 20–1927 VIII 6). LCVA. F. 554, ap. 1, b. 10, lap. 11.
- Mažosios Lietuvos istorija. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 776.
- Mažosios Lietuvos įvykių chronologija. Nuo 1800 iki 1900. Žr. prieigą per internetą: Mažoji Lietuva <http://www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=439> [žiūrėta 2009 11 30].
- Mažosios Lietuvos organizacijos. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 2. Vilnius: Sapnų sala, 2003, p. 808–809.
- Merkevičius, A. Du Nepriklausomybės Akto paskelbimo tekstai. Žr. prieigą per internetą: XXI amžius, 2005 02 15, Nr. 13(1314) http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2005/02/15/istving_01.html [žiūrėta 2009 11 30].
- Paskutinis LKP CK plenumas. Komunistas. 1926, Nr. 3 (223), p. 97–99.
- Pocytė, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius: Vaga, 2002, 304 p.
- Prusu Lietuviai! Mes turim rinkti! Klausykites! Mes turime! Naujasis Tilžės keleivis. 1925 m. lapkr. 28 d., nr. 95, p. 4.
- Seimo darbai // Trimitas. 1937 m. spalio 14 d. nr. 41 (878), p. 966.
- Seimo rinkimų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1936 m. geg. 9 d., nr. 533, p. 1–6.
- Šeštas šimtet kr. seimelio posėdis. *Vakarai*. 1936 m. birž. 18, Nr. 139, p. 8.
- Tautos atstovų pareigos tautai. *Vakarai*. 1937 m. spalio 13, nr. 237 (540), p. 3
- Valsonokas, R. Klaipėdos problema. Vilnius: Leidybos fotocentras vaizdas, 1989, 426 p.
- Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992, 405 p.